

زیر انداز

فرش دنیایی است پر از رمز و راز، دنیایی از زیبایی، که سرچشمه این زیبایی و لذت عمق نگاه یک بافنده است که طبیعت اطراف را در ذهن خود معماری می‌کند و بی‌هیچ تردیدی آن را در تار و پود فرش نقش می‌زند. یکی از روش‌های ورود به شیوه زندگی مردم بررسی در زیراندازهای به جای مانده از تاریخ است. در این راستا به معرفی مختصر و فشرده بخشی از این زیراندازها که نشاندهای از فرهنگ و آیین و رسوم خویش را در بر دارد پرداخته‌ایم، نشانم‌ای که در تار و پود فرش نقش بسته‌است.

فرش موزه‌ای

فرش ابریشمی (موزه برلن)

این قالی که در زمان شاه‌عباس بافته شده به ناحق به نام «لهستانی» معروف گردیده است. در حقیقت محل بافت آن اصفهان یا کاشان (۱۱۰۹ هجری شمسی) می‌باشد. این قالی از طرف شاهزاده لیختن‌اشتاین «پرنس ژان» به موزه برلن اهداء شد.

جفت آن در مجموعه خصوصی موجود است.

اندازه: ۲۱۰ × ۱۴۳

گره فارسی: ۷۴۰۰۰۰ گره در متر مربع

تار: ابریشم طبیعی

پود: ابریشم طبیعی

پرزه: ابریشم طبیعی زربفت شده با طلا و نقره

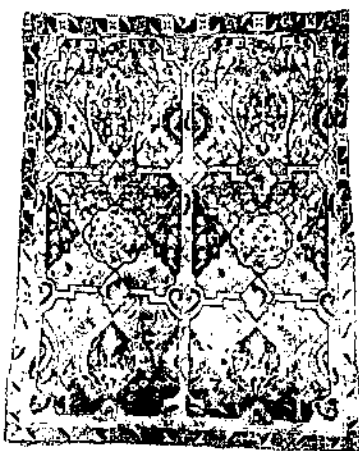

کلیم

یکی از مهم‌ترین دستبافته‌ها گلیم است. در واقع نوعی فرش که به وسیله نخ پنبه‌ای یا پشمی بافته شده و پرز ندارد و به عنوان زیرانداز، پرده در چادرها، رختخواب پیچ، سجاده، خورجین، پشتی و حتی سفره مورد استفاده قرار می‌گیرد. از قدیمی‌ترین گلیم‌های ایرانی، می‌توان به گلیم منسوب به دوره سلجوقی (۵۵۲-۴۲۹ هـ) اشاره کرد که با تصویری از کتاب کلیله و دمنه و خط کوفی مزین شده است. در این گلیم، زنی را می‌توان مشاهده کرد که رواندازی با نقش راه راه روی خود کشیده و در بعضی نوارها نیز نقش جناقی دیده

می‌شود.

این نوع خاص از تزئین یادآور گلیم‌های منطقه فارس است. این گلیم به عنوان روانداز تزئینی نیز مورد استفاده قرار می‌گرفته است. در موزه آرمیتاژ یک گلیم پشمی وجود دارد که در منطقه پازیریک یافت شده و روی آن ملکه‌هایی مقابل آتشدان ایستاده‌اند و مراسم مذهبی را انجام می‌دهند. این آتشدان‌ها با آتشدانی که روی نقوش برجسته تخت جمشید مقابل داریوش قرار داده شده شباهت دارد. هرچند نمونه قدیمی‌تر یافت شده در این منطقه متعلق به قالی پازیریک، مربوط به سال ۳۵۰ یا ۵۰۰ قبل از میلاد است. اما به دلیل ساختار بافت به نظر می‌رسد گلیم زودتر از قالی بافته شده باشد. تاریخ گلیم احتمالاً به ۳۰۰۰ سال قبل از میلاد برمی‌گردد.

فرش گلستان

فرش گلستان که در شمال غربی ایران در قرن شانزدهم بافته شده هم‌اینک در موزه اتریش (وین) جای گرفته است. در این فرش ماهی و لاک‌پشت در برکه‌هایی شناور هستند. باغچه‌ها با گل، درختچه، بوته و پرندگان و حیوانات تزئین شده است. این فرش

قدیمی ترین نمونه نقش گلستان است که به خوبی رفو شده و احتمالاً برای یک خان بافته شده است. نقشه آن از نوع گلستان یا گلزار و از کهن ترین نقشه های ایرانی است. تحقیقات نشان می دهد که این نقشه به اعصار پیش از تاریخ می پیوندد و ریشه در اعتقادات مردم غرب ایران دارد. مردم ایران در زمانی معتقد به بهشت آسمانی که آن را فردوس و به تلفظ باستانی Pari daeze می گفتند، اعتقاد داشتند. باغی عظیم که هفت دیوار دارد و در آن انواع حیوانات، انسان، گل و گیاه بدون مرگ و بیماری زندگی می کنند و همین باغ است که مبنای اعتقاد به بهشت شده است.

ایرانیان چنین باغی را روی زمین هم می ساختند و شعبه ای از یک رودخانه یا چشمه را به آن راه می دادند. نقشه این باغ را بر روی فرش هم می بافتند که البته طی زمانی طولانی - بیش از سه هزار سال - تحول یافته اما اساس و بنیاد آن به همان شکل اولیه باقی مانده است. بافت این نقشه ظاهراً در حدود دویست سال پیش، اوایل قرن سیزدهم هجری متروک شد و اکنون تنها در موزه ها می توان انواع آن را دید.

نمونه های موجود به طور عمده متعلق به شمال غرب ایران است. این نقشه ضمناً طی تحولاتی به نقشه های خشتی، لچک ترنج، ترنجدار، افشان، شکارگاه و نقشه های تکراری و ترنج بندی تبدیل شده است.

فرش های موزه ای

طرح: ترنج گلدار حیوانی

محل بافت: تبریز

سال بافت: اواسط قرن ۱۶

مکان: موزه بارژلو - فلورانس

نقش این فرش حیوانی گلدار است. بخش عمده فرش از بین رفته و حاشیه ای که بر آن شعری کتیبه شده نادرست و ناقص است و در پایان هر مصراع شعر یک علامت وجود دارد که مرکب از یک گل چهار پر و چهار زاویه مثل اعداد هفت و هشت است. بی شک فرشی زیبا و آراسته بوده که با ظرافت کامل بافته شده است. همین قطعه، سند مهمی درباره تاریخ فرش ایران و گویای تنوع طرح و نقش های فرش ایران در دوره شکوه این صنعت است.

یلمه

حاشیه اصلی فرش با زمینه ای سفید در میان چند ردیف حاشیه باریکی قرار گرفته است. فرش دارای زمینه مشکی است و ۴ شش ضلعی مرتبط با یکدیگر با زمینه ای سفید درون قالی قرمز جای گرفته است.

۲ شش ضلعی مرکز فرش از چهار پرند، یک شتر و گل هایی ملهم از طبیعت تشکیل شده است. دو شش ضلعی بالا و پایین علاوه بر تصاویر داخل شش ضلعی های مرکزی، تصویر چند گوسفند، موش و ماکیان نیز به چشم می خورد. حواشی شش ضلعی ها و قاب قرمز دور آنها از دو طرف با دو ردیف اشکال قلاب مانند مزین گشته است. یک ردیف ستاره هشت پر، مسلسل وار در حاشیه داخلی فرش تکرار شده. دور این حاشیه داخلی نیز با یک ردیف اشکال قلاب مانند سرخ فام احاطه شده است. مبدأ پیدایش این اشکال هندسی قفقاز است. مرکز فرش با تصاویر حیوانات، پرندگان چلیپا و اشکال هندسی خاص زینت یافته است.

در دو ردیف نوار باریکی که دو سمت حاشیه اصلی بافته شده، اشکال چندی به چشم می خورد. مثلث که سابق بر این نماد الوهیت بوده و شکلی که مبدأ آن چین است و به «حاشیه تندر» شهرت یافته است. تصاویر حاشیه اصلی فرش یادآور فرش های «یمود» «ترکستان» می باشند. در نگاهی کلی، تأثیر فرش های قفقاز و ترکستان در نقوش این قالی دیده می شود.

محل بافت فرش: منطقه اصفهان، روستای علی آباد

اندازه فرش: ۲۱۵ x ۳۰۵ cm

تعداد گره فارسی: ۱۳۵۰۰۰ گره در متر مربع

تار: تار فرش از دو رشته پشم طبیعی، یکی به رنگ خاکستری و دیگری قهوه ای تاییده شده است.

پود: پود فرش دوپل و با همان مشخصات تار می باشد. مخمل فرش: مخمل فرش از جنس پشم طبیعی، دو رشته ای و با ضخامت متوسط می باشد.

فرش بنی آدم

قسمت پایین فرش تصاویری از طرح های سنتی فرش را نشان می دهد و در حاشیه پایین طرح شیر و آهو که گویای ظالم و مظلوم است. در وسط نوشته فرشته ای است که از عرش آمده و فرش را معرفی می کند.

نماد کره زمین که زنجیرهای استعمار را پاره کرده است، نمایانگر آن است که تمام اقیانوس ها و ملیت ها باید آزاد باشند.

کاسه ای که در بالای کره است و دستان نژادهای مختلف با رنگ های زرد و سیاه، سرخ و سفید، قطره های خونی که از آن دستان به درون کاسه می چکند، یک رنگ بوده و بیانگر آن است که هیچ فرقی بین نژادها نیست. در قسمت بالای آن نیز ترجمه شعری به زبان های مختلف جهان و نیز شعری از مولانا مشاهده می شود.

در قسمت بالا تصویر عقاب سمبل قدرت و سنگی در زیر پای آن که در حال نشستن بر روی آن است.

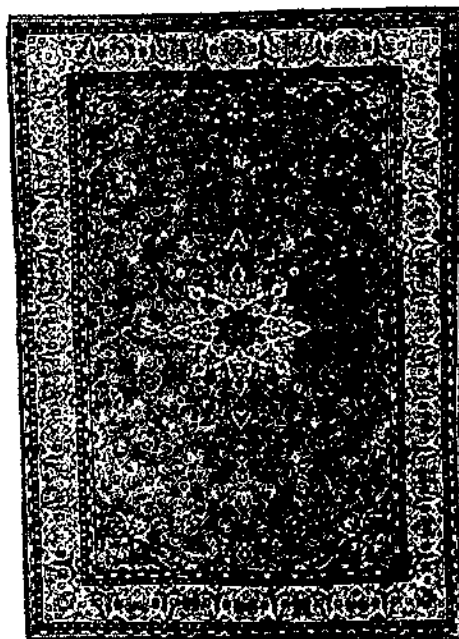
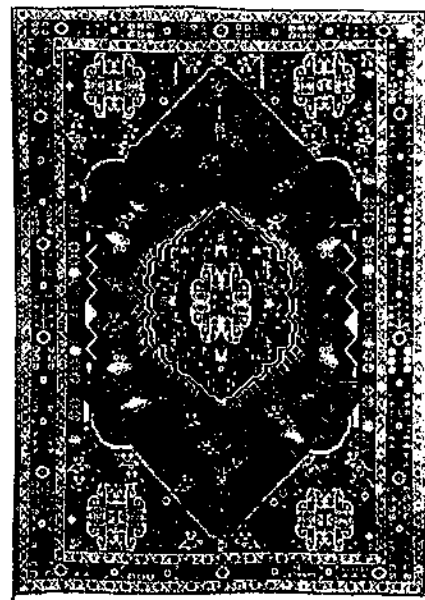
تصویر اسکلت های جمجمه و علامت سؤال که روی آن قطرات خون چکیده شده به معنی (چرا جنگ؟ خونریزی برای چه؟)

یک فرش نیم دایره که پرندگان آزادی را نشان می دهد، و تصویری از مولانا که چنگی در دست دارد و در حال نواختن شعری را زمزمه می کند.

قالیچه کوهی

طرح این قالیچه به هیبت لو منسوب است. چهار لچک، ترنج زیبایی را در بر گرفته اند. طرح داخل ترنج با اندکی تغییر در لچک ها تکرار شده است. رنگ لچک ها و ترنج سرمه ای و رنگ زمینه قرمز است. هنرمند

متن قالی یادآور آسمان و به رنگ آسمان شب است، شاید آسمان شیراز با ستارگان ریز و درشت و درختان. در میان ستارگان نگاره‌هایی از پرندگان و چهار پایان را بافته‌اند. شاید هنرمند قالی‌باف می‌خواست صورت‌های فلکی را به تصویر بکشد. در لچک‌های به هم پیوسته قالی، که به رنگ لاک‌ی است، چهار نگاره گل آفتابگردان و چندین نگاره حیوان به چشم می‌خورد. در حاشیه قالی دو ردیف بته جقه و یک ردیف نگاره گل هشت پر را می‌بینیم که متن قالی را به طرز زیبا در میان گرفته‌اند. این قالی با نقش اصیل و رنگ گیاهی بسیار ارزشمند است.

فرش ساروق

فرش ساروق که در منطقه اراک بافته می‌شود با ۱۸۴۸۰۰ گره در هر متر مربع و تار فرش از نخ خام و ۷۹،۷۰۰ پود فرش دوپل، از جنس نخ، آبی رنگ و پرز فرش از پشم نسبتاً ظریف و دو رشته‌ای و با رنگ آمیزی شیمیایی است. تعداد رنگ به کار رفته نیز ۱۰ رنگ می‌باشد.

بافت فرش ساروق تقریباً در تمامی نقاط تابعه اراک رواج دارد، خصوصاً در خود اراک، خوانسار و غلات. تقریباً از سال ۱۸۷۰ میلادی، فرش‌های ساروق در خارج از ایران از شهرت خوبی برخوردار شده‌است.

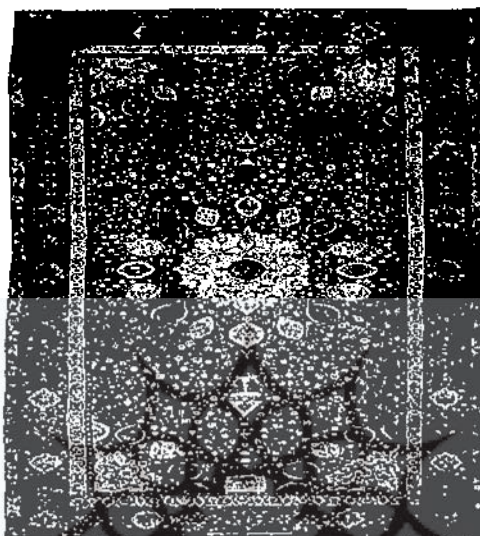
بافتندگان این منطقه عادت به بافت فرش از روی طرح و نقشه دارند. در عین حال با توجه به طرح اصلی، در بافت فرش نوآوری‌هایی نیز به کار برده می‌شود. آنچه در وهله اول در مورد این فرش می‌توان گفت، غنا، کثرت و کشوه نقوش آن و مهارت به کار رفته در ترکیب نقش‌هاست.

گل هشت پر وسط فرش، بسیار همگون در میان نقوش به هم پیچیده و شکلی که گل‌های گوناگون سطح مرکزی فرش را مرتبط کرده، جای گرفته‌است. بخش الحاقی و مکمل لچک‌ها، با زمینه آبی و شکل مدوری که از میان آن خارج شده، ظرافت و زیبایی مضاعفی به فرش بخشیده‌است. حاشیه اصلی فرش با نقش و نگارهای اسلیمی و دو حاشیه باریک با گل‌های زیبا، حاشیه اصلی را در برگرفته‌است.

فرش هریس

فرش هریس در منطقه آذربایجان بافته می‌شود. این فرش با ابعاد ۲۳۰×۳۳۰ cm و ۸۱۲۰۰ گره در متر مربع، تار فرش از نخ خام و ۱۳،۷۰۰ پود فرش دو بل و از جنس نخ و آبی رنگ، پرز فرش نسبتاً ضخیم دو رشته‌ای و رنگ آن شیمیایی و تعداد رنگ به کار رفته ۱۰ رنگ می‌باشد.

هریس که بین تبریز واهر قرار گرفته از مناطقی

قالی اردبیل

قالی اردبیل در سال ۹۴۶ ه. ق. (۱۵۳۹ م) در سیزدهمین سال سلطنت پنجاه و دو ساله شاه طهماسب صفوی بافته شده و برخلاف بسیاری از قالی‌های مشهور آن زمان فاقد تصاویر حیوان و انسان بوده و از طراحی آرام برخوردار است. از آن جایی که این فرش در بقعه شیخ‌صافی‌الدین اردبیلی قرار داشته، به فرش شیخ‌صافی‌الدین اردبیلی نیز معروف است.

اصل قالی به ابعاد ۵/۳۴ × ۱۱/۵۲ متر با گره فارسی است. این قالی از طرف یک شرکت خارجی به قیمتی نازل خریده شد و سپس به موزه ویکتوریا آلبرت شهر لندن منتقل و در موزه هنرهای اسلامی به نمایش گذاشته شد. این قالی در سابق متعلق به مسجدی بود که محل تولد شیخ‌صافی‌الدین جد شاه اسمعیل (۲۴ - ۱۵۰۲ میلادی) بانی سلسله صفوی است. نمونه دیگر این قالی در موزه «کوتتی» لوس آنجلس موجود است. این قالی نفیس در وسط دارای ترنجی است و قندیل‌هایی که در طرفین ترنج قرار گرفته دلیل خوبی است بر تعلق این قالی به اماکن مقدس. در قاب بالای این قالی این بیت حافظ دیده می‌شود.

جز آستان توام در جهان پناهی نیست

سر مرا به جز این در حواله گاهی نیست
نام بافنده این شاهکار مقصود کاشانی و محل بافت، شمال غربی ایران، فرش اردبیل یا فرش کاشان - ۹۲۴ ه. ق.

قالی‌باف با بهره گرفتن از نقش‌های زیبای قشقایی گویی خواسته است تمام هنر قشقایی را یک باره در این قالیچه گرد بیاورد. شاخ و برگ درختان در این قالیچه با خطوط شکسته نشان داده شده‌اند که بر زیبایی کار افزوده است. در حاشیه قالیچه نقش گل نیلوفر را می‌بینیم. این نقش یکی از نشانه‌های تشخیص قالی‌های کوهی از دیگر بافته‌هاست. در دو طرف قالیچه دو ستون با سرستون‌های تخت جمشید و با رنگ آمیزی شاد به چشم می‌خورد.

استفاده از نقش سرستون‌های تخت جمشید به این قالیچه اختصاص ندارد و ما این نقش را در اغلب کارهای قشقایی می‌بینیم. این قالیچه در مجموع با نقش و رنگ زیبا قالیچه‌ای است به یادماندنی.

قالی قشقایی

این قالی بافته هنرمندان طایفه شش بلوکی است. با توجه به طرح میان ترنج که از طرح‌های هیبت‌لو است؛ می‌توان احتمال داد که قالی را در بیلاق و نزدیکی آباده که طایفه هیبت‌لو در آنجا ساکن است، بافته‌اند.

این نگاره مخصوص بافته‌های گرایبی است. همین طور نگاره صلیبی که در چهار لچک پیوسته این قالی آمده است. حاشیه قالی نیز دیدنی است. یک نگاره گل نیلوفر مشابه همان نگاره‌ای است که در بالا و پایین میان ترنج می‌بینیم در حاشیه به رنگ‌های گوناگون تکرار شده است.

نام فرش: قالی گرایبی

ایل بافنده: طایفه گرایبی

محل بافت: سرحد چهار دانگه

تاریخ بافت: دهه پنجم قرن ۱۴ ه. ق

اندازه: ۲۶۰ × ۱۴۰ سانتی‌متر

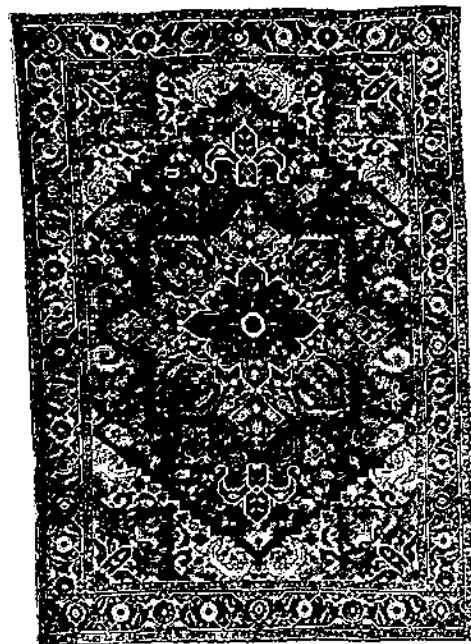
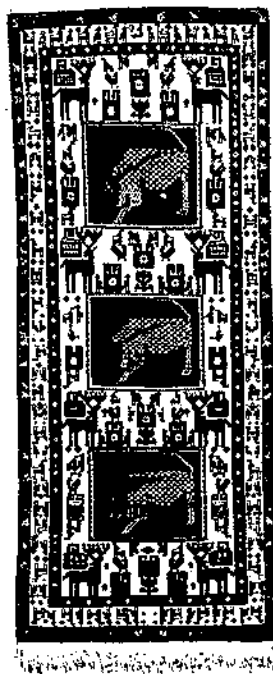
نار: پشم

پود: پشم

گره: ۱۶۰۰ گره در دسی متر مربع

رنگ متن: لاک

رنگ حاشیه: سرمه‌ای

است که فرش‌های آن به دلیل استحکام آن از دیر باز مورد توجه بوده. نقش این فرش‌ها اکثراً دارای طرح مرکزی بزرگی است و شش ضلعی‌ای با زمینه قرمز و گوشه‌هایی که بخشی از آن پلکانی است، بخش اعظم مرکز فرش را تشکیل می‌دهد. در میان این شش ضلعی، دو مدال ستاره‌ای شکل قرار دارد که داخل هم جای گرفته و بافته شده است. ستاره مرکزی با هشت لاله بزرگ و ستاره بزرگ‌تر با سروهای متوالی و نیز خوشه‌های سنبله که با اسلوبی خاص طراحی شده مزین گشته است.

دور تا دور ستاره بزرگ با گل و برگ‌هایی متنوع، زینت یافته و در کنج‌ها، اشکالی گلدان مانند بافته شده است. نقوش به هم پیچیده گیاهی، حاشیه اصلی فرش را تشکیل داده و دو نوار باریک حاشیه اصلی را محصور کرده است. فرش‌هایی که در این منطقه بافته می‌شود، نسبت به بافته‌هایی با همین طرح که در مناطق اطراف هریس بافته می‌شود از کیفیت بهتری برخوردار است.

کناره شیر گوزنی و تخت جمشیدی

کناره شیر گوزنی، سه ترنج به شکل چهارگوش دارد. نقش داخل ترنج پلنگی است که خال‌های روی بدنش به صورت شطرنجی است. در متن کناره، نگاره‌های گوزن و پرنده و بز و نگاره بته مشکی را می‌بینیم. این کناره را قالی بافان خمسه بافته‌اند. در حاشیه بعضی از آنها این نگاره‌ها تکرار شده‌اند.

کناره تخت جمشیدی بافت طایفه شش بلوکی است و نقش آن برگرفته از نقوش برجسته تخت جمشید است. هر چند که نقش رزمنده هخامنشی دوبار در کناره تکرار شده اما فضای کافی برای گنجاندن نگاره‌های دیگر نیز باقی مانده است. یک قوچ کوهی، راهمراه با آهو در بالا و سه غزال را در وسط کناره می‌بینیم. علاوه بر اینها سه نگاره دیگر از تخت جمشید فضای خالی پایین را پر کرده است.

نام فرش: کناره شیر گوزنی

ایل بافنده: خمسه

محل بافت: اطراف ارسنجان

تاریخ بافت: دهه هفتم قرن ۱۴ ه. ق

اندازه: ۱۶۸ × ۷۰ سانتی‌متر

نام فرش: کناره تخت جمشیدی

ایل بافنده: شش بلوکی

محل بافت: سرحد چهار دانگه

تاریخ بافت: دهه پنجم قرن ۱۴ ه. ق

اندازه: ۱۷۵ × ۷۰ سانتی‌متر

قالی گرایبی

این قالی از بافته‌های قشقایی است. قالی گرایبی کهن سال و طرح آن بسیار کمیاب است. در وسط آن به جای ترنج یک میان ترنج باستانی دیده می‌شود که هشت بازو دارد. این نقش را امروزه با تغییر فراوان در بافته‌های هیبت لوه، یا کشکولی می‌بینیم.

فرش ترکمن

نقش‌های هندسی هشت ضلعی با اندازه‌های مختلف بنام «سالار گل» که «آئینه گل» نیز میگویند، تمام زمینه فرش را پر کرده. وسط هشت ضلعی‌های بزرگ به چهار بخش تقسیم شده. حاشیه از سه بخش مساوی تشکیل شده و بخش اصلی با نقش «کوچک» که نزد ترکمنها بسیار معمول است تزئین یافته. در بالا و پایین فرش حاشیه دیگری با نقش لوزی مانند گل یعوت دیده میشود. از نظر بافت و بخصوص رنگ آمیزی و زیبایی این فرش در نوع خود بی نظیر است.